

W cieniu „Wielkiej Digitalizacji” – najnowsze książki naukowe i podręczniki w politechnicznych bibliotekach cyfrowych

Jarosław Gajda

Biblioteka Politechniki Lubelskiej

Streszczenie

Rozpoczęty w 2002 roku projekt Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa rozpoczął okres rozwoju bibliotek skupionych w Federacji Bibliotek Cyfrowych. O wielkości przedsięwzięcia świadczą imponujące zbiory zdigitalizowanego dziedzictwa narodowego, liczba bibliotek cyfrowych, wspólne narzędzie wyszukiwawcze oraz agregacja metadanych do obiegu światowego. Wiodącą rolę w procesie digitalizacji pełnią biblioteki naukowe polskich szkół wyższych. Od początku digitalizacji problemem dla bibliotek cyfrowych i repozytoriów były najnowsze publikacje naukowe i podręcznikowe.

W artykule dokonano przeglądu zasobów najnowszych publikacji naukowych i dydaktycznych w zbiorach cyfrowych politechnicznych szkół wyższych, dostępnych w nieograniczonym dostępie Open Access. Wskazano, że pełna integracja działalności wydawniczej z biblioteką cyfrową, która realizowana jest w Politechnice Lubelskiej, to najbardziej skuteczne rozwiązanie w celu budowania kompletnych i w pełni dostępnych zasobów naukowych oraz dydaktycznych szkół wyższych.

Słowa kluczowe

biblioteki cyfrowe, otwarty dostęp do zbiorów, wydawnictwa akademickie, książki naukowe, podręczniki akademickie, publikacje cyfrowe

Wstęp

Realizowany przez Poznańską Fundację Bibliotek Naukowych i Poznańskie Centrum Superkomputerowo-Sieciowe projekt Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa rozpoczął w 2002 roku dynamiczny rozwój polskich bibliotek cyfrowych. Bardzo ważną i wiodącą rolę w tym procesie odgrywają biblioteki akademickie.

Okres 12 lat zaowocował powstaniem 114 bibliotek cyfrowych funkcjonujących w ramach Federacji Bibliotek Cyfrowych. Zbiory wszystkich bibliotek przekroczyły 2 miliony publikacji [1]. Platforma Federacji Bibliotek Cyfrowych pozwala na przeszukiwanie wszystkich zbiorów jednym narzędziem wyszukiwawczym (rys. 1) oraz agregację metadanych do projektów międzynarodowych [2].

Rys. 1. Interfejs wyszukiwawczy Federacji Bibliotek Cyfrowych.

Źródło: *Federacja Bibliotek Cyfrowych* [online], 2014 [dostęp: 2014-11-25]. Dostępny w World Wide Web: <http://fbc.pionier.net.pl/owoc>.

W zasobach cyfrowych dominują dzieła dziedzictwa narodowego z domeny publicznej, które:

- nigdy nie były objęte ochroną prawno-autorską (dzieła dawnych mistrzów),
- nie są chronione na mocy wyraźnych zapisów ustawowych (materiały i dokumenty rządowe),
- ich okres ochrony prawno-autorskiej dobiegł końca (w Polsce 70 lat od śmierci autora).

W tej dziedzinie digitalizacji i udostępniania tego typu dokumentów biblioteki radzą sobie znakomicie, chroniąc stare książki i ratując przed zagładą treści czasopism wydanych na kwaśnym papierze. Imponująca wielkość zbiorów, coraz lepsze rozwiązania techniczne i jakość łącz internetowych pozwalają na nieograniczony dostęp do zbiorów.

Druga grupa publikacji to dokumenty współczesne objęte ochroną prawną autorską. Mogą one znaleźć się w bibliotekach cyfrowych w wyniku stosownej zgody twórców dzieła. Od początku istnienia bibliotek cyfrowych występował jednak problem dostępu do publikacji współczesnych, szczególnie dotyczący akademickich publikacji naukowych i podręczników akademickich. Uwagę na to zwrócili Henryk Hollender [3] oraz Lidia Derfert-Wolf [4].

Według danych Biblioteki Narodowej w roku 2012 wydano w Polsce 15 099 tytułów książek naukowych (wraz z podręcznikami akademickimi) [5]. Ponad 12 300 pozycji to publikacje, które ukazały się w nakładzie od 100 do 700 egzemplarzy [6]. Niskie nakłady, problemy z dystrybucją książek niskonakładowych powodują, że nie zawsze trafiają one do bibliotek i są dostępne dla zainteresowanych czytelników.

Szczególnie doskwiera to studentom uczelni technicznych, w których proces kształcenia oparty jest głównie na podręcznikach laboratoryjnych, zbiorach zadań oraz podręcznikach akademickich. Prace projektowe i dyplomowe wymagają ponadto dostępu do najnowszej literatury technicznej. Pisanie tekstów naukowych w dziedzinie nauk technicznych oparte jest w tej chwili głównie na najnowszych numerach czasopism online. Książki najbardziej potrzebne naukowcom w pracy rzadko są dostępne w wersji elektronicznej. Od początku istnienia bibliotek cyfrowych wiadomo było, że biblioteki te są doskonałym narzędziem komunikacji naukowej oraz edukacji. Jednoczesne wydawanie książek i umieszczanie w nieograniczonym dostępie ich wersji elektronicznych w sieci wskazywane było jako optymalne rozwiązanie dla niskonakładowych publikacji akademickich [7].

Podstawowymi dokumentami poświęconymi zagadnieniom otwartego dostępu do treści naukowych, otwartej edukacji i otwartych materiałów edukacyjnych są dwie deklaracje:

- Deklaracja Budapesztańska – rekomenduje wszystkim instytucjom szkolnictwa wyższego umieszczanie publikacji naukowych w otwartych repozytoriach instytucjonalnych [8],
- Deklaracja Kapsztadzka
- wzywa do budowania otwartych zasobów edukacyjnych oraz apeluje do organów władzy, dyrekcji szkół i uniwersytetów, aby nadały otwartej edukacji najwyższy priorytet [9].

Obydwie deklaracje w swojej treści wskazują kierunek rozwoju nowoczesnej nauki i edukacji opartej na w pełni dostępnych (Open Access) publikacjach. Jednak rzeczywisty stan najnowszych zasobów nie zawsze jest zgodny z deklaracjami i oczekiwaniami. Jako główne przyczyny takiego stanu rzeczy powszechnie podawane są:

- restrykcyjne prawo autorskie;
- opór wydawców;
- obawy i odmowa autorów.

Potwierdza to przeprowadzony przegląd najnowszych publikacji naukowych (monografii) i podręczników w politechnicznych bibliotekach cyfrowych i repozytoriach.

Najnowsze publikacje w bibliotekach cyfrowych technicznych szkół wyższych

Przegląd zasobów został przeprowadzony w dniach 28.09. - 05.10.2014 i dotyczył najnowszych zbiorów cyfrowych w 18 państwowych uczelniach technicznych sklasyfikowanych jako Politechniki według „Wykazu uczelni publicznych nadzorowanych przez Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego - publiczne uczelnie akademickie” [10]. Dotyczył bibliotek cyfrowych uczelni oraz posiadanych repozytoriów [11].

Głównym celem badania było porównanie obecności najnowszych publikacji naukowych w zasobach cyfrowych uczelni technicznych i na tym tle dokonanie oceny skuteczności funkcjonowania modelu wydawniczego przyjętego w Politechnice Lubelskiej, a więc pełnej integracji tradycyjnej działalności wydawniczej i budowy biblioteki cyfrowej.

Do badań zakwalifikowano publikacje znajdujące się w zasobach cyfrowych i spełniające następujące kryteria:

- forma wydawnicza: wydawnictwo zwarte (monografia, wydawnictwo zbiorowe, podręcznik (skrypt) akademicki),
- data wydania: 2011-2014,
- tryb dostępu: nieograniczony dostęp online (Open Access).

W poniższej tabeli zestawiono uczelnie, w zasobach których zidentyfikowano powyżej 20 pozycji spełniających zdefiniowane kryteria.

Lp	Uczelnia/Zbiór cyfrowy	Ilość
1	Politechnika Lubelska Biblioteka Cyfrowa Politechniki Lubelskiej	189
2	Politechnika Wrocławska Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa	175
3	Politechnika Łódzka Łódzka Regionalna Biblioteka Cyfrowa	96
4	Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie Zachodniopomorska Biblioteka Cyfrowa „Pomerania”	45
5	Politechnika Białostocka Podlaska Biblioteka Cyfrowa	22

Źródło: opracowanie własne.

Integracja działalności wydawniczej z biblioteką cyfrową

Rozpoczynając w roku 2007 prace nad projektem Biblioteka Cyfrowa Politechniki Lubelskiej założono, że będzie ona nastawiona na najnowsze publikacje naukowe i dydaktyczne adresowane do studentów i pracowników naukowych uczelni. Podstawowa metodologia działania oparta była na bezpośrednich kontaktach z pracownikami akademickimi. Do współpracy i publikowania w bibliotece cyfrowej udało się zaprosić najbardziej znanych profesorów, w tym rektorów uczelni. Skutkowało to rosnącym zbiorem najnowszych publikacji naukowych i akademickich.

Jedyny problem, jaki się pojawiał, to niezbyt harmonijna współpraca z wydawnictwem uczelnianym, które nie do końca rozumiało sens publikowania w sieci. Partykularny interes wydawnictwa (sprzedaż książek) uważany był za sprzeczny z wolnym dostępem.

W roku 2010 władze Politechniki Lubelskiej podjęły decyzję o rozwiązaniu wydawnictwa uczelnianego i przekazały całość działalności wydawniczej związanej z publikowaniem książek naukowych i podręczników do Biblioteki Politechniki Lubelskiej [12]. Jednym z kluczowych punktów tej decyzji było pozostawienie pełnej swobody przy opracowaniu zasad prowadzenia działalności wydawniczej.

Według art. 14 *Ustawy o prawie autorskim* z 4 lutego 1994 r. instytucja naukowa, która jest pracodawcą twórcy, ma pierwszeństwo opublikowania utworu naukowego pracownika. Dotyczy to dzieła stanowiącego rezultat naukowego procesu poznawczego, będącego utworem, który pracownik stworzył w wyniku wykonywania obowiązków ze stosunku pracy. Pracodawca ma prawo opublikowania utworu [zwielokrotnienia utworu i udostępnienia egzemplarzy utworu publicznie (art. 6 pkt 1 ust. o pr. aut.)] także w bibliotece cyfrowej uczelni. Biblioteka cyfrowa to w rozumieniu obecnie obowiązujących przepisów „biblioteka”, ale o szczególnym charakterze. Przepisy tego aktu normatywnego nie wyróżniają jej z grona instytucji, o których stanowi ustawa o bibliotekach. Nie ma także odmiennych przepisów w tej sprawie w ustawie o prawie autorskim (m.in. w art. 28 ust. o pr. aut.) [13]. Istniejące przepisy pozwalają więc na to, aby przy dobrej woli władz uczelni oraz harmonijnej współpracy twórców, wydawnictw uczelnianych i bibliotek, publikować w bibliotekach cyfrowych współczesne monografie, podręczniki i materiały dydaktyczne i konferencyjne [14].

Przygotowany przez bibliotekarzy nowy model wydawniczy opierał się na fundamentalnej zasadzie jednoczesnego publikowania książki oraz jej wersji elektronicznej w bibliotece cyfrowej na zasadach pełnego, nieograniczonego dostępu Open Access. Głównym celem tego rozwiązania była racjonalizacja wielkości nakładów i kosztów przy jednoczesnym maksymalnym sieciowym rozpowszechnianiu treści. Działania doprowadziły do powstania Ośrodka do spraw Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej, który funkcjonuje w strukturze Biblioteki Politechniki Lubelskiej na zasadach oddziału [15]. Jest to pierwsza zrealizowana w realiach polskich uniwersytetów i politechnik pełna integracja działalności wydawniczej uczelni z jej biblioteką cyfrową.

Zasady publikowania w Politechnice Lubelskiej dotyczące druku monografii, podręczników i materiałów konferencyjnych zgłoszonych do planu wydawniczego, określają źródła finansowania oraz obowiązki twórców i jednoznacznie wskazują na umieszczanie wersji elektronicznej w bibliotece cyfrowej oraz ustalają zasady dystrybucji wersji papierowej.

Według nowych umów wydawniczych, twórcy przekazują wydawcy (Politechnice Lubelskiej) stosowne prawa do zwielokrotnienia utworu i udostępnienia go publicznie we wszystkich istniejących polach eksploatacji (także w bibliotece cyfrowej).

Rekomendacja wydawnicza dla jednoczesnej publikacji papierowej i elektronicznej ustalona dla podstawowych nakładów książek wynosi:

- monografie – maksymalny nakład do 100 egz.
- podręczniki – pierwszy nakład (sygnalny) 100 egz. i dodruki zależne od popytu.

Zasadą pracy przyjętą w Ośrodku do spraw Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej jest to, że w momencie wysyłania publikacji do drukarni jej wersja elektroniczna trafia do biblioteki cyfrowej.

Zakończenie

Liczba najnowszych publikacji naukowych i podręczników w zbiorach cyfrowych politechnik wskazuje, że do sieciowego rozpowszechniania na zasadach Open Access trafia niewielka ilość najnowszych książek naukowych i podręczników akademickich.

Pełna integracja działalności wydawniczej szkoły wyższej z jej biblioteką cyfrową powoduje, że praktycznie cała produkcja wydawnicza uczelni trafia do rozpowszechniania sieciowego na zasadach Open Access. Trzeba zaznaczyć, że integracja nie musi mieć charakteru zmian strukturalnych. Do umieszczania w sieci dorobku naukowego i dydaktycznego wystarczy wola oraz dobry przykład władz uczelni oraz harmonijna współpraca wydawnictwa i biblioteki.

Rozwiązanie zastosowane na Politechnice Lubelskiej podważa opinię, że to restrykcyjne prawo autorskie jest przyczyną małej ilości nowych publikacji w bibliotekach cyfrowych.

Dodatkowym uzupełnieniem tych rozwiązań jest przyznawana co roku specjalna dotacja na przygotowanie nowych podręczników. Opłacane z niej są koszty przygotowania, honoraria za recenzje, honoraria autorskie i druk książek.

Działania Politechniki Lubelskiej w dziedzinie otwartego publikowania w sieci dorobku naukowego oraz podręczników wskazują kierunek działania, który powinien być realizowany w przyszłości we wszystkich uczelniach technicznych.

Przypisy:

- [1] Stan na dzień 11.11.2014: 2 030 274 publikacje oraz 50 732 publikacje planowane.
- [2] Federacja Bibliotek Cyfrowych agreguje metadane do Europeany. Zob. *Europeana* [online], 2014 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.europeana.eu>.
- [3] Hollender H., *Strategia rozwoju bibliotek cyfrowych z uwzględnieniem zasad współpracy przy ich tworzeniu. In Praktyczne doświadczenia w zarządzaniu dostępem do bibliotek cyfrowych : XII edycja konferencji z cyklu Digitalizacja Zasobów Informacyjnych : 17 stycznia 2008 r., Warszawa, Warszawa, 2008, s. 156.*
- [4] Derfert-Wolff L., *Jak posługiwać się biblioteką cyfrową?*. In Hollender H. (red.), *Cyfrowy świat dokumentu : wydawnictwa, biblioteki, muzea, archiwa*, Warszawa, 2011, s. 192.
- [5] *Ruch Wydawniczy w Liczbach* [online], 2012, R. 58, s. 45 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bn.org.pl/download/document/1377611929.pdf>.
- [6] Tamże.
- [7] Gajda J., *Publikacja lokalna czy globalna? – wokół jednego przypadku*. In Konieczna J., Kurek-Kokocińska S., Tadeusiewicz H. (red.), *Przestrzeń informacyjna książki*, Łódź, 2009, s. 123.
- [8] *Budapest Open Access Initiative* [online], 2002 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/>.
- [9] *Kapsztadzka Deklaracja Otwartej Edukacji* [online], 2007 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.capetowndeclaration.org/translations/polish-translation>.
- [10] *Wykaz uczelni publicznych nadzorowanych przez Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego - publiczne uczelnie akademickie* [online], 2014 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.nauka.gov.pl/uczelnie-publiczne/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-publiczne-uczelnie-akademickie.html>.
- [11] Leśniak A. [et al.], *Otwarta nauka w Polsce 2014 : diagnoza* [online], 2014 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: <http://pon.edu.pl/index.php/nasze-publicacje?pubid=13>.
- [12] *Zarządzenie Nr R-34/2010 Rektora Politechniki Lubelskiej z dnia 1 lipca 2010 r. w sprawie zmian organizacyjnych w Politechnice Lubelskiej* [online], 2010 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: http://www.pollub.pl/files/4/news/files/746_Zarzadzenie,Nr,R-34-2010.pdf.
- [13] Howorka B., *Prawa autorskie pracownika szkoły wyższej*, „Forum Akademickie”, 2009, nr 3, s. 12.

[14] Gajda J., *Działalność wydawnicza Politechniki Lubelskiej : trzy lata istnienia Ośrodka do spraw Wydawnictw i Biblioteki*. In Dudziak D., Ziółek M. (red.), *IV Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy*, Wrocław, 2014, s. 107-115.

[15] *Zarządzenie Nr R-45/2010 Rektora Politechniki Lubelskiej z dnia 1 października 2010 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu organizacyjnego Biblioteki Politechniki Lubelskiej* [online], 2010 [dostęp: 2014-11-19]. Dostępny w World Wide Web: http://www.pollub.pl/files/4/news/files/734_Zarzadzenie,Nr,R-45-2010.pdf.

Informacja o autorze:

mgr Jarosław Gajda – kustosz dyplomowany w Bibliotece Politechniki Lubelskiej. Absolwent Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku oraz studiów podyplomowych na kierunku Informacja Naukowa i Bibliotekoznawstwo w Uniwersytecie Marii-Curie Skłodowskiej w Lublinie. Kierował Oddziałem Gromadzenia i Opracowania Zbiorów Zwartych oraz projektem Biblioteka Cyfrowa Politechniki Lubelskiej. Brał udział w pracach Zespołu Konsultacyjnego Języka Haseł Przedmiotowych KABA działającego przy katalogu centralnym NUKAT. Od października 2010 roku kieruje Ośrodkiem ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej. Główne zainteresowania to: przestrzeń informacyjna niskonakładowej książki akademickiej oraz Open Access, realizowany dla publikacji naukowych i dydaktycznych Politechniki Lubelskiej. E-mail: j.gajda@pollub.pl, tel. 81 538 4659.